
ALBANCI U VELIKOJ BRITANIJI: DIJASPORSKI IDENTITET I ISKUSTVO IZ PERSPEKTIVE OBRAZOVANJA POSLE 1990.

DENISA KOSTOVIĆ

S engleskog prevela Slavica Miletić

UVOD

Izbijanje međuetničkog oružanog sukoba na Kosovu u proleće 1998. godine skrenulo je pažnju na tadašnji težak položaj Albanaca u pokrajini pod vlašću Srba. *Ono je istovremeno učinilo Albance u Velikoj Britaniji vidljivijima nego što su to bili ikad ranije. Tokom 1998. godine i do juna 1999, kada je ulazak trupa NATO-a na Kosovo okončao srpsku dominaciju u pokrajini, Albanci su izlazili na ulice britanskih gradova i protestovali protiv srpskog nasilja, finansirali albanski oružani otpor, pa čak i stupali u redove Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) da bi se na terenu borili protiv srpske vladavine.¹ Međutim, tokom 90-ih, dakle pre tih intenzivnih iskazivanja svog prisustva, albanska zajednica u Velikoj Britaniji širila se tiho, i istovremeno davala važan podsticaj nenasilnom otporu u domovini pomoću svojih lojalnih finansijskih priloga.² U tom procesu, raznovrstan skup političkih emigranata, tražilaca azila, ekonomskih migranata i izbeglica počeo je da zadobija dijasporski identitet.³

*Autorka želi da se zahvali na idejama, pomoći i vremenu koje su joj velikodušno pružili Ann Dalton, Betjullah Destani i Jeta Xharra, a posebno Albert Prestreshi. Prvi put objavljeno u *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 5, br. 1, 2003.

1 "Nations weigh possible sanctions against Yugoslavia: ethnic Albanians stage mass protests", *World News*, 9. mart 1998, <www.CNN.com>; P. Finn i R. J. Smith, "KLA: rebels with an uncommon cause", *Washington Post Foreign Service*, 23. april 1999; Z. Kusovac, "The KLA: braced to defend and control", <http://www.janes.com/regional_news/europe/news/kosovo/jir990401_01_n.shtml>.

2 B. Balaj, "Kosovo's Albanian diaspora: blessing and curse on the economy?" <www.worldbank.org>.

3 Tololijan je uočio da se termin "diaspora" nekritički upotrebljava u značenju ekspatrijacija, egzil, izbeglica, migrant, itd. Videti K. Tololyan, "Rethinking diaspora(s): stateless power in the transnational moment", *Diaspora*, 5(1) (1996), str. 10, 3-35.

Sukob na Kosovu pojačao je osećanje nacionalne samosvesti Albanaca u Velikoj Britaniji.⁴ Ono se iskazivalo intenzivnim delovanjem 'nacionalizma na daljinu', koji je, prema Skrbisu, "ona vrsta nacionalizma koja prelazi preko susednih država i/ili kontinenata".⁵ Njegovi razni oblici su srž dijasorskih grupa sa jasnim osećanjem etničke pripadnosti, koje su, istovremeno, emocionalno raspete između zemlje domaćina i domovine. Koen navodi devet osobina dijasore:

1) raspršivanje iz prvobitne domovine, koje je često traumatično; 2) ili, odlazak iz domovine u potrazi za poslom, zbog trgovine ili u težnji da se podrže kolonijalne ambicije; 3) kolektivno pamćenje i mit o domovini; 4) idealizacija postojbine predaka; 5) pokret za povratak; 6) jaka etnička grupna svest koja se održava tokom dužeg perioda; 7) nelagodan odnos sa društvima domaćinima; 8) osećanje solidarnosti s članovima sopstvene etničke zajednice u drugim zemljama; i 9) mogućnost da se vodi zaseban stvaralački, obogaćujući život u tolerantnim zemljama domaćinima.⁶

Iako je reč o prvoj generaciji, albanska dijaspora⁷ u Velikoj Britaniji prolazila je, i

4 Up. iskustvo Sika u Velikoj Britaniji, S. Thandi, "The Punjabi diaspora in the UK and the Punjab crisis" u P. Singh i N. G. Barrier (ur.), *The Transmission of Sikh Heritage in the Diaspora*, Manohar, New Delhi, 1996, str. 227-252.

5 Z. Skrbis, *Long-distance Nationalism: Diasporas, Homelands and Identities*, Ashgate, Aldershot, 1996, str. 6.

6 R. Cohen, *Global Diasporas: An Introduction*, UCL Press Limited, London, 1997, str. 80. Na sličan način Tololijan postavlja dimenzije dijasore s obzirom na razvoj te pojave od 60-ih godina dvadesetog veka. Dijaspore se definiše kao posledica prinude koja vodi iskorenjivanju iz domovine i nastanjanju u drugoj zemlji, ograničenom identitetu u domovini, održavanju kolektivnog pamćenja, čuvanju simboličkih granica zajednice, komunikaciji s dijasorskom zajednicom, i kontaktu sa domovinom. Vidi K. Tololyan, op. cit., str. 12-15.

7 Termin albanska dijaspora u ovom tekstu obuhvata Albance koji žive na Zapadu, to jest van postojbine svojih predaka, za razliku od Albanaca koji žive na Kosovu, u Crnoj Gori, Makedoniji i južnoj Srbiji (tj. van granica Albanije), a koje neki autori obuhvataju terminom dijaspora. Vidi V. Gray, "The Albanian diaspora and security in the Balkans", *European Security*, 8(3) (1999), str. 133-148. Ovaj rad će se rukovoditi onim što Safran kaže o Mađarima u Rumuniji, koje on ne smatra dijasporom zato što nisu raspršeni, već su pre politikom odvojeni od domovine. Vidi W. Safran, "Diasporas in modern societies: myth of homeland and return", *Diaspora*, 1(1), 1991, str. 83-99.

još prolazi, kroz proces transformacije u meri u kojoj nove pridošlice stiču dijasporsku svest.⁸

Međutim, dijasporski identitet ni u kom slučaju nije monolitan. On varira u različitim dijasporama u jednoj zemlji domaćinu, ali i među članovima jedne dijaspore; pored toga on se menja i s vremenom. Brah primećuje:

Način na koji se jedna grupa “situirana” putem veoma raznovrsnih diskursa, ekonomskih procesa, državnih strategija i institucionalnih praksi presudan je za njenu budućnost. Ta “situiranost” ključno utiče na relacione pozicije različitih grupa u datom kontekstu.⁹

Brah ukazuje i na drugi nivo složenosti unutar samih dijaspora tako što naznačava da se različitost ispoljava u modalitetima kakvi su rod, “rasa”, klasa, vera, jezik i generacija. Zbog toga su “sve dijaspore raslojeni, heterogeni, suparnički prostori, iako učestvuju u procesu izgradnje zajedničkog identiteta”.¹⁰ Pored toga, iskivanje i trvenja u okviru dijasporskog identiteta zbivaju se u jednoj istorijskoj perspektivi kao odgovor na okolnosti u domovini i usvojenoj zemlji.¹¹

217 U ovom tekstu mogućnosti obrazovanja, izbora i putanje Albanaca u Velikoj Britaniji su analitičko sredstvo za osvetljavanje složenosti njihovog dijasporskog identiteta i iskustva.¹² Međutim, u kontekstu multinacionalnih društava, kakva su ona sa znatnim dijasporskim zajednicama, obrazovanje se smatra i ključnim oruđem za integraciju i homogenizaciju raznih – teritorijalno, verski ili jezički zasno-

8 Up. W. Safran, op. cit., str. 83-89.

9 A. Brah, *Cartographies of Diaspora: Contesting identities*, Routledge, London and New York, 1996, str. 82-183.

10 Ibid., str. 184.

11 Up. D. N. Winland, “‘We are now an actual nation’: the impact of national independence on Croatian diaspora in Canada”, *Diaspora*, 4(1), 1995, str. 3-29. Kimbos na sličan način ilustruje promenljivu prirodu grčkog identiteta u Kanadi kroz više generacija, što pre ukazuje na vitalnost zajednice nego na asimilaciju; u P. D. Chimbos, “The Greeks in Canada: a historical and sociological perspective” u R. Clogg (ur.), *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, Macmillan Press, Basingstoke, 1999, str. 87-102.

12 E. J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, str. 91; E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA, 1983, str. 38; A. D. Smith, *National Identity*, Penguin, London, 1991, str. 16.

vanih – grupa.¹³ Obrazovna perspektiva pruža informativan pristup posmatranju procesa prilagođavanja Albanaca novoj zemlji. Ona ne teži da bude sveobuhvatna, ali zaista predstavlja koristan prodor u analizi grupnog dijasporskog identiteta i njegove “situiranosti” u zemlji domaćinu.¹⁴

Pošto su Albanci tek nedavno došli u Veliku Britaniju, njihov etnički identitet u ovoj zemlji odlikuje se jasno povučenim granicama koje su nastale u zemlji/zemljama porekla. Ali njegov budući oblik zavisice od strategija održavanja identiteta u zemlji domaćinu. Veliki broj dece dovedene u Veliku Britaniju u ranoj uzrastu kao i sve veći broj dece albanskih roditelja koja su rođena u Velikoj Britaniji postavljaju izazov održavanju etničkog identiteta među mladim pripadnicima albanske dijaspore. Obrazovna perspektiva omogućava uvid u strategije čuvanja i održavanja identiteta Albanaca u Velikoj Britaniji. Na kraju, ovaj rad ilustruje vidljive pravce diferencijacije unutar albanske zajednice i tvrdi da bi ih obrazovanje moglo ublažiti u budućnosti.

“VRLO NOVA DIJASPORA”: GLAVNE OSOBINE ALBANSKE ZAJEDNICE U VELIKOJ BRITANIJU

Albanska dijaspora u Velikoj Britaniji najbolje bi se mogla opisati kao *vrlo nova dijaspora*. Za razliku od Velike Britanije, Švajcarska i Nemačka imaju znatne zajednice Albanaca koji su stigli na Zapad u prvom talasu emigracije 60-ih i 70-ih godina kao gastarbajteri.¹⁵ Do 90-ih Velika Britanija nije bila tradicionalno određeno albanske emigracije. Albanski *zogisti* (pristalice kralja Zoga) i *balisti* (pristalice nacionalne

218

13 Up. J. S. Gundara, “Devolution and issues of teaching history”, *Primary Teaching Studies*, 11(1), proleće 1999, str. 24-28.

14 Up. Brah, op. cit., str. 182-183.

15 Na primer, godine 1974. Jugosloveni (a značajan procenat Jugoslovena bili su Albanci sa Kosova i iz Makedonije) činili su 77 odsto ukupne strane populacije u Nemačkoj i 68,4 odsto u Švajcarskoj, vidi: R. King, “European international migration 1945-90: a statistical and geographical overview” u R. King (ur.), *Mass Migration in Europe*, John Wiley & Sons, Chichester, 1993, str. 19-39. O uzrocima preobražaja gastarbajtera u emigrante vidi A. Fielding, “Migrations, institutions and politics: the evolution of European migration policies”, u R. King (ur.), *Mass Migration in Europe*, John Wiley & Sons, Chichester, 1993, str. 40-62, 46. Njihov broj je rastao krajem 80-ih, kada su uklonjeni podsticaji za emigraciju, pre svega zbog dolaška članova porodice. Čapin pruža uvid u strategije koje su podstakle nastanjanje gastarbajtera u W. D. Chapin, “The Turkish diaspora in Germany”, *Diaspora*, 5(2), 1996, str. 275-301.

frakcije iz Albanije i sa Kosova)¹⁶ koji su se nastanili u Velikoj Britaniji posle Drugog svetskog rata bi se preciznije mogli opisati kao emigrantska zajednica nego kao potpuno razvijena dijaspora. Pored njih pristizao je i mali broj enverista u vreme kad su Albanci bežali od sve većeg pritiska u pokrajini posle albanskih demonstracija na Kosovu 1981. godine.¹⁷ Devedesetih godina stanje se radikalno promenilo. Veliki priliv Albanaca s Kosova i iz Makedonije, s jedne strane, i iz Albanije, s druge, obeležio je početak nastajanja albanske dijaspore u Velikoj Britaniji.¹⁸

Tokom devedesetih, nakon što je Miloševićev režim ukinuo autonomiju Kosova i nametnuo represivnu politiku u pokrajini, u Britaniju je priticao postojan talas Albanaca.¹⁹ Broj Albanaca u Velikoj Britaniji ponovo je naglo porastao posle izbijanja oružanog sukoba na Kosovu 1998. godine, a pogotovo tokom NATO bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije sledeće godine. U proleće 1999. godine oko 4.300 Albanaca s Kosova prebačeno je avionom iz logora u Makedoniji u okviru *Humanitarnog programa evakuacije Velike Britanije*.²⁰ Njima je odmah izdata "izuzetna dozvola boravka" (ELR – *Exceptional Leave to Remain*) za godinu dana i pravo na potpunu socijalnu zaštitu, mogućnost dobijanja smeštaja, zdravstvene zaštite i školovanja za decu. Od završetka krize u junu 1999. godine, oko 55 odsto vratilo se na Kosovo pod pokroviteljstvom programa *Dobrovoljni povratak (Voluntary Return Programme)*. Mali broj onih koji su ostali u Velikoj Britaniji legalizovao je svoj status. Većina njih još čeka na konačno rešenje svog statusa. Jasno je, međutim, da oni žele da ostanu u zemlji. Ovaj rad će se baviti tim članovima albanske zajednice kao *neizvesnom dijasporom*, ali ipak dijasporom, i ispitivaće njihove obrazovne izbore i mogućnosti.

219

16 Up. J. Pettifer, "Ishan Bey Toptani", <<http://www.alb-net.com/pipermail/nyc-1/2001-June/000260.html>>.

17 T. Judah, *Kosovo: War and Revenge*, Yale University Press, New Haven and London, 2000, str. 102-120.

18 Prema podacima UNHCR-a, 111.300 tražilaca azila iz SRJ (većinom Albanaca) dobili su izbeglički i humanitarni status u Evropi u periodu između 1990. i 1999. godine, <<http://unhcr.ch/refworld/maps/europe>>. Prema jednoj Raterovoj tabeli, oko 22.000 Albanaca s Kosova stiglo je u Veliku Britaniju od 1995. godine, vidi J. Rutter, "Refugees: a long history", *Language Issues*, 12(1), proleće-letno 2000, str. 4-8, 5.

19 Detaljan prikaz srpske politike na Kosovu i odgovora Albanaca vidi u D. Kostovicova, "Parallel worlds: response of Kosovo Albanians to loss of autonomy in Serbia, 1989-1996", Keele European Research Centre, Southeast Europe Series Research Paper 2, Keele University, Keele, avgust 1996.

20 Up. "The Kosovan programme, 1999-2001", Refugee Council, London, januar 2001.

Devedesete godine obeležila je još jedna pojava bez presedana u periodu posle Drugog svetskog rata: istovremena emigracija Albanaca iz Albanije i Albanaca iz bivše Jugoslavije u istu zemlju. Istorijski gledano, Albanci sa Balkana (uglavnom s teritorije koju danas obuhvata Albanija) emigrirali su od ranog devetnaestog veka do izbijanja Drugog svetskog rata pretežno u Sjedinjene Američke Države.²¹ Emigracija Albanaca iz Albanije potpuno je prestala tokom represivnog socijalističkog režima,²² da bi ponovo otpočela s novim zamahom posle pada komunističkog režima u Albaniji ranih 90-ih, u pravcu Sjedinjenih Država i evropskih zemalja.²³

Iz te istovremenosti migracija proizlazi pitanje o stvaranju svealbanskog identiteta koji bi prevazišao regionalne razlike, makar to bilo i u zemlji domaćinu. Iskustvo pripadnika savremene albanske dijasporu u Velikoj Britaniji izrazito se razlikuje od iskustva njihovih sunarodnika u Sjedinjenim Američkim Državama, Egiptu, Italiji, Grčkoj i Otomanskom carstvu sto godina ranije. Ovi drugi bili su stvaraoci i promoteri albanskog nacionalnog identiteta i u dijaspori i u domovini.²⁴ Čak i pre nego što je nastala, albanska dijaspora u Velikoj Britaniji bila je definisana osobinama koje su specifične za albanske zajednice. Albanci su napuštali svoje političke teritorije na Balkanu (Albaniju, Kosovo, Makedoniju) s već ustvrđenim koncepcijama svoje nacionalnosti.

220

Pošto je albanska dijaspora u Velikoj Britaniji nova, ona se ne može analizirati standardnim istraživačkim metodama koje se koriste u proučavanjima utvrđenih dijaspora – poređenjem obrazovnih dostignuća, stepena poznavanja ma-

21 H. Miall, "Albanians in the post-communist transition", u K. Cordell (ur.) *Ethnicity and Democratisation in the New Europe*, Routledge, London and New York, 1999, str. 131-144, 139.

22 V. Christo, "The Frosina Foundation" (govor u okviru skupa DIASPORRA: The Cradle of Memory Presentation, New York City, 9. april 1994), <www.frosina.org>.

23 Up. A Gjonca, "Albanische Emigration in den neunziger Jahren – eine neue Ära in der demographischen Entwicklung" u K. Kaser et al (ur.) *Die Weite Welt und das Dorf: Albanische Emigration am Ende des 20. Jahrhunderts*, Boehlau, Wien, 2002, str. 15-38; "Profiles and motives of potential migrants from Albania", Migration Information Programme, IOM, Budapest, jun 1995.

24 UP. E. E. Jacques, *The Albanians. An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present*, McFarland & Company, Jefferson, North Carolina and London, 1995, str. 287-308; S. Pollo i A. Puto, *The History of Albania from its Origins to the Present Day*, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1981, str. 107-133.

ternjeg jezika ili osećanja etničke pripadnosti u različitim generacijama.²⁵ Albanci koji su došli u Veliku Britaniju 90-ih godina zapravo su *prva* generacija te *dijaspore u nastajanju*. Zato trendovi koje ocrtava ta generacija omogućuju uočavanje budućih pravaca njenog razvoja. Prve linije diferencijacije se već mogu sagledati. One se mogu pripisati razlikama u obrazovnom nivou sredine i obrazovnim izborima raznih talasa emigracije.

Viši nivo obrazovne sofisticiranosti primetan je posebno među pridolicama iz gradskih područja na Kosovu pre izbijanja oružanih borbi u pokrajini 1998. godine,²⁶ dok je obrazovni nivo Albanaca iz Albanije ili visok ili veoma nizak. Većina Albanaca koji su došli u Veliku Britaniju sa Kosova tokom 90-ih bili su ili studenti, ili diplomci ili mladi profesionalci s decom. Oni su pobjegli od srpskog ugnjetavanja, koje je umanjivalo njihove obrazovne i profesionalne mogućnosti na Kosovu. Za razliku od njih, oni koji su došli posle izbijanja oružanog sukoba na Kosovu 1998. godine, a potom u okviru *Humanitarnog programa evakuacije* 1999, imaju raznovrsnu obrazovnu i socijalnu pozadinu. Mnogi su došli iz ruralnih područja, koja su u početku bila najviše pogođena izbijanjem oružanih borbi – njihov obrazovni nivo bio je niži. Malo je onih koji su prispeli u Veliku Britaniju nakon intervencije NATO-a. Većina se upisala na univerzitetske studije, što je jedan od načina
221 da se ostane u zemlji domaćinu. Broj kosovskih Albanaca koji dolaze u Veliku Britaniju znatno je opao posle 1999. godine. Međutim, neke albanske zajednice u zemlji se uvećavaju. To treba pripisati sekundarnoj migraciji kosovskih i albanskih Albanaca iz drugih zemalja Zapadne Evrope koje su im uskratile dozvolu boravka.

25 Nagijeva studija o albanskoj zajednici u Bostonu, u Masačusetsu, originalan je doprinos razumevanju albanske dijaspore u Sjedinjenim Američkim Državama. Postojanje prve, druge i treće generacije Albanaca u tom području omogućilo je komparativno proučavanje njihovih stavova prema albanskom nasleđu, jeziku, religiji, obrazovanju, klasi, kao i integraciji u društvo domaćina. Vidi D. L. Nagi, *The Albanian-American Odyssey: A Pilot Study of the Albanian Community in Boston, Massachusetts*, AMS Press, New York 1989. Lopašić sažeto raspravlja o primeni albanskog običajnog zakona među Albancima u dijaspori, u A. Lopasic, "Cultural values of the Albanians in the diaspora", u T. Winifrith (ur.), *Perspectives on Albania*, Macmillan, Basingstoke and London, 1992, str. 89-105.

26 Up. M. Graham i S. Khosravi, "Home is where you make it: repatriation and diaspora culture among Iranians in Sweden", *Journal of Refugee Studies*, 10(2), 1997, str. 115-133.

Većinu Albanaca iz Albanije motivisala je mogućnost da nađu posao na Zapadu,²⁷ što se odražava u njihovom nižem obrazovnom nivou.

Prosečna starost Albanaca koji stižu u Veliku Britaniju (većina njih ima između 25 i 40 godina), kao i prethodno obrazovno iskustvo (naročito Kosovara, koji su u većini u Velikoj Britaniji), daju dodatni značaj obrazovnoj perspektivi za razumevanje albanske dijaspore. Ona je neposredan pokazatelj obrazovnih mogućnosti za studente koje su podsticaj za njihovo integrisanje u društvo domaćina, ali i posredan pokazatelj budućnosti koju obrazovanje može obezbediti za njihovu decu, i koje tako utiče na odluku njihovih roditelja da ostanu u Velikoj Britaniji.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje albanske dijaspore iz perspektive obrazovanja počiva na 38 intervjua: 23 polustrukturirana intervjua vođena su sa pripadnicima albanske zajednice koji su uključeni u obrazovni proces u Velikoj Britaniji, ili su to nekad bili, a 15 intervjua vođeno je s raznim pripadnicima albanske zajednice, uključujući i nekoliko Britanaca koji rade u nevladinom sektoru ili u obrazovnim ustanovama. Terenski rad je obavljen od avgusta do decembra 2001. godine. Intervjuisani su albanski muškarci i žene sa Kosova, iz Makedonije i Albanije. Uzorak obuhvata predstavnike svih talasa emigracije u Veliku Britaniju: one koji su došli tokom 90-ih godina pre kosovske krize, one koje je na odlazak iz domovine nagnalo izbijanje nasilja pre intervencije NATO-a 1998, kao i one koji su došli u okviru *Humanitarnog programa evakuacije* i one koji su napustili Kosovo posle ulaska vojske NATO-a u pokrajinu 1999. godine. Sledeći cilj bio je da se razume koliko se zajednica u Londonu sa okolinom razlikuje od onih koji žive u drugim delovima zemlje. Nalazi i navodi koji su izloženi u ovom izveštaju zasnovani su na intervjuima. Identitet intervjuisanih je poverljiva informacija, pre svega zato što se neki ispitanici plaše brzog prisilnog povratka u domovinu. Pored toga, zapažanja povezana s geografskim lokacijama dovoljno su neodređena, takođe zbog poverljivosti.

222

STUDENTI NA UNIVERZITETU: POVRATAK ALBANACA U PROCES OBRAZOVANJA

Od 1996/97. godine znatan broj Albanaca u Velikoj Britaniji počeo je da se vraća višem obrazovanju i stručnim školama i kursevima. To se pogotovo odnosi na one

27Up. G. Lazaridis i K. Romaniszyn, "Albanian and Polish undocumented workers in Greece: a comparative analysis", *Journal of European Social Policy*, 8(1), 1998, str. 5-22.

koji su došli u Veliku Britaniju tokom 90-ih, ali pre izbijanja kosovske krize 1998. godine, i koji čine najveću grupu u okviru albanske dijasporu u Velikoj Britaniji. U jednakoj meri se vraćaju neoženjeni muškarci i neudate žene. Kad je reč o porodici s decom, više se vraćaju muškarci jer žene uglavnom preuzimaju teret odgajanja dece i ostaju u kući. Procenjuje se da je između 10 i 15 odsto mladih Albanaca i Albanci u Velikoj Britaniji obuhvaćeno višim i visokim obrazovanjem.²⁸

Mogućnosti za više obrazovanje albanskih tražilaca azila u Velikoj Britaniji ograničavali su relevantni zakoni.²⁹ Pristup univerzitetu i drugim obrazovnim ustanovama nije posebno ograničen za tražioce azila. Međutim, pored toga što ne mogu konkurisati za studentske zajmove, školarina im se naplaćuje po cenama za strance. Ti činioци smanjuju verovatnoću za njihovo dalje školovanje.³⁰ Mogućnosti se povećavaju s dobijanjem statusa izbeglice ili Izuzetne dozvole boravka (ELR) koja s vremenom može da preraste u Neograničenu dozvolu boravka (ILR). Ona svom nosiocu daje jednaka prava koja imaju građani Ujedinjenog Kraljevstva, uključujući i daleko niži iznos školarine nego što je to predviđeno za strance.³¹

28 Popis vođen u Ujedinjenom Kraljevstvu ne omogućuje ekstrapolaciju broja Albanaca koji su obuhvaćeni obrazovnim procesom. Zato moramo da pribegnemo aproksimacijama. Broj pripadnika etničkih manjina u Ujedinjenom Kraljevstvu koji su obuhvaćeni obrazovnim sistemom i koji su izvršili neki nivo obrazovanja zabeležen je, ali svi koji nisu engleskog porekla upisani su u rubriku "drugi". Zato je nemoguće izdvojiti jednu zajednicu od drugih koje žive u Ujedinjenom Kraljevstvu. Vidi prosvetnu statistiku *Minority Ethnic Issues in Social Exclusion and Neighbourhood Renewal*, <<http://www.cabinet-office.gov.uk/seu/2000/bmezp/02.htm>>.

29 Sasvim suprotan je položaj emigranata u Sjedinjenim Državama, posebno u Kaliforniji, gde postoje posebni programi čiji je cilj da više obrazovanje učine pristupačnim za nepriviligovane (uključujući i ilegalne imigrante). Vidi T. Wilson, "River of hope", *The Guardian*, 26. jun 2001.

30 "Socijalni uslovi za tražioce azila", <http://www.ecre.org/drc/untied_kingdom.shtml>. Pristup višem obrazovanju (posebno univerziteta) za tražioce azila (nasuprot izbeglicama) zabranjen je u većini članica EU. Pored Velike Britanije, samo Belgija omogućuje tražiocima azila pristup univerzitetkom sistemu. Vidi http://www.refugee.net.org/education/grids_access.html>. Školarina može biti umanjena ako tražilac azila živi u Ujedinjenom Kraljevstvu duže od tri godine, ili ako mu je izdata Izuzetna dozvola boravka (ELR) u Ujedinjenom Kraljevstvu. "Finance and benefits for international students wishing to study in the UK", <<http://www.namss.org.uk/internat.htm>>.

31 Up. <http://www.refugee.net.org/education/grids_access.html>; S. Theil, "Idle by law", *Newsweek*, 13. avgust 2001.

Usled tih ograničenja mnogi Albanci koji su u trenutku dolaska u Veliku Britaniju bili studenti prekinuli su svoje obrazovanje, a oni koji su završili srednju školu tražili su povremene poslove. Mnogi od njih nikad nisu nastavili školovanje.

Zakonske prepreke stvorile su, kako je rekao jedan informant, “začarani krug” nerešenog imigracionog statusa i finansijskog bremena: “... zbog nerešenog statusa čovek sebi nije mogao da priušti studiranje”. Drugi su našli načina da s tim izađu na kraj. Jedan Albanac je falsifikovao ličnu kartu i predstavljao se kao italijanski građanin da bi plaćao domaću školarinu (na koju imaju pravo državljani zemalja Evropske unije). Drugi je bio zahvalan što je njegov univerzitet pristao da on plaća domaću školarinu dok čeka na konačnu odluku o imigrantskom statusu. Pored toga, obrazovne opcije za Albance u Velikoj Britaniji umanjivale su i ekonomske potrebe njihovih srodnika na Kosovu, koje je bilo pod srpskom upravom. Oni su morali da se izdržavaju ali i da pomažu svoje porodice na Kosovu. Jedan ispitanik je to ovako sažeo: “Studiranje je bilo luksuz (u Velikoj Britaniji do 1996/1997. godine).”

Mnogim mladim Albancima i Albancima pomogla je odluka imigracionog apelacionog suda 1997. godine po kojoj su svi Albanci sa Kosova izbeglice u punom smislu te reči.³² Ta odluka o njihovom imigrantskom statusu dala im je pravo da studiraju po cenama koje važe za domaće studente. Okončanje neizvesnosti u pogledu legalnog boravka omogućilo im je da planiraju svoju budućnost i ulogu obrazovanja u poboljšavanju svog položaja. Veoma je važno i to što su mnogi ispitanici opisali sadašnju situaciju na Kosovu pod upravom UN-a kao “lagano vraćanje u normalu”. Mnogi su odahnuli. Naime, to ih je potpuno ili delimično oslobodilo obaveze da pružaju finansijsku pomoć članovima porodice koji su ostali na Kosovu i omogućilo im da ulože sredstva u obrazovanje.

Oblast koju su studirali kod kuće suštinski je odredila mogućnosti mladih Albanaca u Velikoj Britaniji. Prevara studenata prirodnih nauka među albanskim studentima na Kosovu bila je posledica toga što je Srbija krajem 80-ih ograničila studiranje društvenih nauka na albanskom jeziku. Paradoksalno, to se pokazalo kao povoljna okolnost za Albance u zemlji domaćinu. U Velikoj Britaniji su priznati kursevi i ispiti studentima prirodnih nauka, na primer elektroinženjerima. Oni su mogli da nastave svoje školovanje, mada su ponekad gubili godinu ili se-

32 “What welcome for war refugees?”, *CARF* 50 (jun/jul 1999), <<http://www.carf.demon.co.uk/feat28.html>>.

33 D. Kostovicova, *The Politics of Identity and Space: Albanian-language Education in Kosovo, 1992-1998*, neobjavljena doktorska teza, University of Cambridge, Cambridge, jul 2001, str. 93-94.

mestar zbog prilagođavanja britanskim univerzitetskim zahtevima. Ali većina studenata medicine, umetnosti ili društvenih nauka morala je da se prekvalifikuje.

Većina Albanaca u Velikoj Britaniji ima izraženu sklonost prema nauci i studira predmete kao što su komunikacije, računarstvo, veb dizajn, multimedija, ekonomija i menadžment. Izbor predmeta zavisi, pre svega, od toga kako se on kotira na tržištu rada u Velikoj Britaniji. Glavna motivacija je, kako kažu sami ispitanici, mogućnost da se “pristojno zaradi”. To pokazuje da mnogi vide svoju budućnost u Velikoj Britaniji, a ne na Kosovu. Međutim, oni koji završavaju više i visoko školovanje u Velikoj Britaniji izražavaju želju da ispitaju prilike za bavljenje svojim poslom na Kosovu, ili barem za sticanje materijalnih sredstava kroz uspostavljanje saradnje između kompanija u Velikoj Britaniji i onih na Kosovu. Izgleda da više obrazovanje igra protivrečnu ulogu – oni koji su stekli fakultetsku diplomu u Velikoj Britaniji spremni su da se uključe u život zemlje domaćina, ali među njima ima više onih koji razmišljaju o povratku na Kosovo. S druge strane, oni koji nisu napredovali u obrazovanju, već su nastavili da rade u sektoru usluga, kao na primer kelneri i vozači autobusa, ređe razmišljaju o povratku. Jedan ispitanik je objasnio da su tu posredi dostojanstvo i ponos: “Mnogi koji su došli (u Veliku Britaniju) 90-ih godina nisu ništa postigli. Samo su nastavili da rade u barovima, dok su neki od onih koji su ostali na Kosovu dovršili svoje obrazovanje i postali neko i nešto.”

225

Izgleda da se nastavlja porast broja Albanaca koji žive u Velikoj Britaniji i koji započinju univerzitetske studije. Njihov primer je najbolja preporuka za obrazovne mogućnosti među pripadnicima albanske *dijaspore u nastajanju*. Među mladim Albancima u Velikoj Britaniji informacije se uglavnom šire od usta do usta putem prijateljskih i rodbinskih veza. Jedna mlada studentkinja druge godine stomatologije opisala je efikasnost te strategije: “Prošle godine bilo nas je studiralo dvoje Albanaca, ali ove godine nas je šestoro.” Čvrstina i trajnost kolektivnih veza nadoknađuju nedostatak formalne organizacije albanskih studenata.

Osim tokom kratkog perioda sredinom 90-ih, u Velikoj Britaniji nije postojala organizacija albanskih studenata. U Sjedinjenim Državama, naprotiv, postoje organizacije albanskih studenata koje su vrlo aktivne u promovisanju albanskih kulturnih događaja i dodeljivanju stipendija.³⁴ Nedostatak organizacije među albanskim studentima u Velikoj Britaniji treba pripisati činjenici da je posredi nova, a ne etablirana dijaspora. Organizaciju zvanu *Društvo albanskih studenata*

34 Više informacija o Albanian American Student Organization, Oakland University, vidi na e-adresi <<http://www.oakland.edu/org/aaso/News.htm>>.

(*Society of Albanian Students – SAS*) formirali su spontano 1995. godine studenti Univerzitetskog koledža u Londonu na sastanku u kafeteriji Saveza studenata Londonskog univerziteta. Po rečima jednog ispitanika koji poznaje njen rad, ta organizacija je bila efikasna zahvaljujući snažnom osećanju zajedništva kosovskih Albanaca u Velikoj Britaniji, a većina njenih članova regrutovana je preko prijateljskih i porodičnih veza.

To udruženje je imalo tri cilja: jačanje veza sa društvom domaćinom, dobijanje informacija o obrazovnim mogućnostima i stipendiranju u Ujedinjenom Kraljevstvu i širenje svesti o nasilju na Kosovu. *Društvo* je napravilo spisak od oko 120 Albanaca u višem obrazovanju (90 odsto tih studenata bilo je sa Kosova) i komuniciralo je elektronskom poštom. Kao i druge dijaspore, Albanci su se okrenuli internetu kao sredstvu pomoću kojeg mogu da komuniciraju jedni s drugima i sa domovinom.³⁵ Po rečima jednog od njegovih osnivača, *Društvo* je uspešno širilo informacije o obrazovnim mogućnostima za tražioce azila (a tada je to bio status većine Albanaca u Velikoj Britaniji). Ono je prestalo s radom kad je izgubilo pravo na besplatne prostorije na univerzitetu. U međuvremenu, prvobitna grupa je diplomirala. Međutim, članovi *Društva albanskih studenata* zadržali su svoju mrežu i nakon diplomiranja, te nastavljaju da se uzajamno podržavaju i pomažu. Komunikacija elektronskom poštom nastavila se, i danas je poznata kao albansko-britanska email lista.

226

Odsustvo studentske organizacije objašnjava zašto albanskim studentima u Velikoj Britaniji nedostaje jedinstven glas, ili jasan profil podgrupe. Jedan ispitanik opisuje društvenu dinamiku u albanskoj zajednici: “Najpre ih sretnete kao Albance, a tek onda saznate da su studenti.” Međutim, studenti imaju više kontakata s nealbancima jer sklapaju poznanstva i prijateljstva na koledžima i univerzitetima; s druge strane, njihovi kontakti sa sunarodnicima su ograničeniji jer moraju da rade i studiraju u isto vreme. Pored toga, politika deli albanske studente sa Kosova. Po rečima jednog ispitanika, njihovi politički stavovi (to jest, kosovske partije koje podržavaju) formiraju se u skladu sa političkim opredeljenjima njihovih porodica na Kosovu.

Domovina utiče na dijasporsko iskustvo mladih Albanaca i na drugi način. Pored toga što navode obrazovanje kao sredstvo poboljšavanja mogućnosti za karijeru, ispitanici ističu tradicionalno poštovanje Albanaca prema obrazovanju kao dodatni motiv za studiranje. Roditeljima na Kosovu veoma je važno da kažu da

35 Up. A. G. Gomes, “Going Goan on the Goa-Net: computer-mediated communication and the Goan diaspora”, *Social Analysis*, 45(1), april 2001, str. 53–66.

im dete studira u Londonu. Po rečima jednog socijalnog radnika u albanskoj zajednici, veliki procenat onih koji rano (to jest, kao stariji tinejdžeri) stupe u britanski obrazovni sistem upisuje se na koledže i univerzitete. To odslikava kosovsku tradiciju (naročito iz premiloševićevskog doba gušenja obrazovanja na albanskom jeziku) visokog procenta onih koji se posle srednje škole upisuju na univerzitet. Značajno je i uglavnom pozitivno iskustvo Albanaca u dodiru sa britanskim i uopšte zapadnim obrazovnim sistemom. Jedan ispitanik koji je došao u Veliku Britaniju sa svojom porodicom kao petnaestogodišnjak i koji sad studira računarstvo u Londonu rekao je da mu se škola svidela uprkos početnim teškoćama zbog nedovoljnog znanja engleskog jezika: "Ovde nije kao na Kosovu – 'Moraš da naučiš ovo, moraš da naučiš ono!'" Dodao je da mu se dopalo to što škola nije autoritarna.³⁶ Dakle, nastavljnje obrazovanja na višem nivou može se objasniti i prilično uspešnim uklapanjem u školski sistem.³⁷

227 O studentima koji su dobili stipendije za studije u Velikoj Britaniji obično se ne govori kao o dijaspori.³⁸ Ipak, mnogi koriste tu mogućnost da bi se nastanili u Velikoj Britaniji i postali deo dijaspore. Po zaključcima jedne studije koju je vodio Institut za otvoreno društvo, šezdeset odsto Albanaca iz Albanije koji su dobili stipendije za studije u inostranstvu ne želi da se vrati u zemlju porekla.³⁹ I neki ispitanici iz Albanije rekli su da im je u prvom planu profesionalni i poslovni uspeh na Zapadu. Tako bi oni mogli da se pridruže relativno maloj grupi Albanaca iz Al-

36 Up. M. A. Zehr, "Immigrant students find U.S. schools less demanding", *Education Week on the Web*, 17. januar 2001, <<http://www.edweek.org>>.

37 O teškom prilagođavanju imigranata vidi G. Georges i A. Abrahamse, *How Immigrants Fare in U.S. Education*, 1996 RAND, <<http://www.rand.org/publications/MR/MR718>>.

38 Na Kosovu postoji veliko zanimanje za redovne i postdiplomske studije. Uprkos nedavnom osnivanju Britanskog saveta na Kosovu teško je dobiti jasne pokazatelje o najpopularnijim kursevima. Statistiku je ponudio Britanski savet, kancelarija za Kosovo, u novembru 2001. godine. Kosovski albanski studenti dobijali su i stipendije Instituta za otvoreno društvo. Po nepotpunim informacijama koje od 1997. godine beleži Institut za otvoreno društvo u Njujorku, broj uspešnih kandidata koji su dobili stipendije za studije na zapadnim univerzitetima blago naginje ka društvenim naukama. Znatan broj studira mašinstvo, medicinsko inženjerstvo i medicinu. Ne može se precizno proceniti koje kurseve biraju albanski studenti sa Kosova zato što su oni svrstani zajedno sa studentima iz bivše Jugoslavije.

39 Fondacija Otvoreno društvo za Albaniju, <www.soros.org/natfound/albania/>.

banije s višim obrazovanjem, za razliku od neobrazovanih radnika, koji pripadaju albanskoj dijaspori u Velikoj Britaniji.⁴⁰

Geografska bliskost Albanaca iz Albanije i Albanaca s Kosova i iz Makedonije u Velikoj Britaniji omogućila im je stvaranje međualbanskih veza. Međutim, konflikti koji proizlaze iz unutaralbanskih predrasuda nastalih posle pada komunizma prožimaju i albansku zajednicu u Velikoj Britaniji prateći staru nepropustljivu granicu iz doba komunizma između Kosova/Makedonije i Albanije.⁴¹ Pored toga, ispitanici s Kosova često izražavaju netrpeljivost prema Albancima iz Albanije. Oni veruju da njihovi neobrazovani sunarodnici iz Albanije, koji ne teže da se obrazuju već da rade, često izazivaju nevolje i time kaljaju i njihov ugled.⁴² Međutim, ta podela se ne održava na individualnom nivou – tu su prijateljstva između “Kosovara” i “Albanaca” ojačana zajedničkim akademskim interesovanjima i/ili obrazovnim nivoom.

OBRAZOVANJE ODRASLIH: POVRATAK DOSTOJANSTVA

Pored studenata, rastuća albanska zajednica u Velikoj Britaniji obuhvata i izvestan broj odraslih koji se obrazuju. Uloga koledža za obrazovanje odraslih, koji pružaju nastavu i obuku tražiocima azila bez obzira na to da li oni imaju status izbeglica, izuzetno je značajna kao deo paketa povlastica u Velikoj Britaniji. Iako pohađanje nastave engleskog jezika nije prinudno ili automatsko, tražioci azila, kako oni koji

228

⁴⁰ Po podacima Britanskog saveta broj studenata iz Albanije u Ujedinjenom Kraljevstvu raste (kako stipendiranih, tako i onih koji se individualno upisuju). Britanski savet je od 1993. godine dodelio 35 stipendija. Međutim, to je malo u poređenju sa oko 2.000 studenata iz Albanije koji svake godine odlaze na studije u Italiju zato što se tamo ne plaća školarina. Po statistici Britanskog saveta u Albaniji iz novembra 2001. godine, mnogi studiraju i u Grčkoj. Veliki je i broj studenata iz Albanije koji studiraju u Rusiji, Poljskoj, Bugarskoj, Rumuniji, Slovačkoj, Češkoj, Bugarskoj, Litvaniji i Ukrajini. Od 1997. godine, Institut za otvoreno društvo finansirao je 357 studenata za studije u Istočnoj Evropi i Rusiji (statistika Instituta). Interesovanje za studije van Tirane podstakli su bilateralni državni sporazumi o neplaćanju školarina. A čak i kad se plaća, školarina je niža nego na Zapadu. Obrazovanje stečeno u Istočnoj Evropi ili Rusiji vrednuje se više nego ono stečeno u Tirani. U isti mah, univerziteti kakvi su Državni univerzitet St. Petersburg ili Karlov univerzitet u Pragu uživaju veći ugled na Zapadu, što je dodatni podsticaj za upisivanje na te univerzitetete.

⁴¹ Up. T. Judah, “Greater Albania?”, *Survival*, 43 (2), leto 2001, str. 7–18.

⁴² Up. D. Kennedy et al., “Albanian gangsters corner Britain’s sex trade”, *The Times*, 6. jul 2002.

imaju “izuzetnu dozvolu boravka” ELR tako i izbeglice, mogu pohađati kurseve engleskog kao drugog jezika u okviru ustanova za obrazovanje odraslih u Velikoj Britaniji. Njihove školarine su niske, a ponekad je nastava i besplatna.⁴³ Na višem nivou znanja engleskog, kursevi jezika su kombinovani sa časovima računarstva, ali i sa časovima matematike i poslovanja na engleskom.

Ti kursevi su izuzetno važni za Albance koji ne vladaju dobro engleskim jezikom kad stignu u Veliku Britaniju. Oni im omogućuju da komuniciraju s novom sredinom, ali im i vraćaju dostojanstvo. Kao što je rekao jedan ispitanik, diplomirani ekonomista s Kosova: “Nisam znao ni reč engleskog kad sam došao u Veliku Britaniju. Osećao sam se glupim. Moj glavni cilj je da tečno govorim engleski tako da u profesiji mogu da se nadmećem s drugima.” Ima se utisak da su albanski ispitanici u toj grupi želeli da nauče ili usavrše engleski da bi mogli da traže posao i da stiču dodatne kvalifikacije (na primer, jedna osoba je želela da se upiše na kurs za sekretarice, druga da stekne kvalifikacije za rad u obdaništu), ili pak da se prekvalifikuju za posao u Velikoj Britaniji (na primer, rudarski inženjer s Kosova želeo je da postane nastavnik matematike u osnovnoj školi). Savladavanje osnova rada na računaru na tim kursevima podstaklo je mnoge Albance da nastave s računarskim kursevima na univerzitetskom nivou. To je još jedan razlog popularnosti računarstva među Albancima u Velikoj Britaniji.

229

Odluka da se stvore bolje životne prilike – “da se dobije dobar posao, ne samo da radiš kao čistačica”, kao što kaže jedna ispitanica – imala je veliki značaj među onima čiji je imigrantski status bio rešen. Međutim, motivacija onih koji još iščekuju rešenje svoje molbe za azil, to jest koji su potencijalna dijaspora, očigledno je načeta. Jedan od njih je rekao: “Radim ovo sve vreme s velikim znakom pitanja. Koliko ću moći da ostanem u Velikoj Britaniji? Često se pitam zašto uopšte pohađam ovaj kurs.” Kao i britanski univerziteti, koledži za obrazovanje odraslih pružaju tražiocima azila društveni fokus. Oni sklapaju prijateljstva sa studentima iz drugih zemalja, kao i sa sunarodnicima koji pohađaju isti koledž.

Iako je većina ispitanika u ovoj grupi stigla u Veliku Britaniju posle izbijanja neprijateljstava na Kosovu u proleće 1998, oni čiji je imigrantski status u Velikoj Britaniji povoljno rešen već su duboko uronjeni u dijasporsko iskustvo: grade budućnost u zemlji domaćinu, a “srce” im je u domovini, povezuju se sa svojim sunarodnicima u zemlji domaćinu, a finansijski podržavaju porodicu na Kosovu. Upravo tim putem – od tražioca azila do pripadnika dijaspore – želeli bi

43 Up. M. Cooke i J. Peckham, “Towards equal educational opportunities for asylum-seekers”, *Multicultural Teaching*, 19(2), str. 6-12.

da idu pripadnici neizvesne dijaspore koji čekaju da se reši njihova molba za imigraciju.

OSNOVCI I SREDNJOŠKOLCI: “KRIZA IDENTITETA”

Posle konferencije koja je pokušala da okupi albanske grupe u Velikoj Britaniji tako što je ustanovila obuhvatnu organizaciju nazvanu *Savet albanskih udruženja*, njen predsedavajući Aslam Ćerimi je rekao: “Ima mnogo mladih Albanaca u Velikoj Britaniji i jedan od naših prioriteta biće osnivanje albanskih škola u kojima će oni moći da upoznaju i šire svoju kulturu.”⁴⁴ Akutna potreba za školama na albanskom jeziku ili barem za nastavom albanskog jezika odražava ono što je jedan ispitanik opisao kao “krizu identiteta” među mlađom albanskom decom.⁴⁵

U Velikoj Britaniji školovanje do osamnaeste godine (obavezno do šesnaeste) besplatno je i obavezno za decu tražilaca azila i izbeglica.⁴⁶ Prema tome, albanska deca nisu samo usvojila engleski jezik već su se i prilagodila novoj društvenoj sredini mnogo brže i bolje nego njihovi roditelji. Svi ispitanici su izjavili da njihova deca dobro govore engleski koji su savladala u školi i s ponosom istakli da deca ispravljaju njihov engleski. To se ne odnosi samo na albansku decu. Po Rateru, kad deca izbeglica pođu u školu, engleski jezik postepeno potiskuje maternji.⁴⁷ Starija deca koja su govorila albanski kad su došla u Veliku Britaniju uglavnom radije i bolje govore albanski jezik.⁴⁸ Dijasporsko iskustvo pokazalo se posebno blagotvornim

230

44 “Groundbreaking conference of ethnic Albanian groups leads to the establishment of national network”, *Kosovan Update*, Refugee Council, London, jul 2001, str. 7.

45 Pitanje identiteta posebno je složeno među pripadnicima druge generacije dijaspore, kako iz perspektive ciljeva dijaspore u pogledu održavanja etničkog identiteta, tako i iz perspektive zainteresovanosti društva domaćina za integraciju dijaspore (na primer mladi Turci u Nemačkoj). Up. J. Salt, “West-German dilemma: little Turks or young Germans?”, *Geography*, 70(307), april 1985, str. 162-168.

46 Osim u Nemačkoj i Portugaliji, gde tražiocima azila nije dostupno obrazovanje u državnim prosvetnim ustanovama, u EU postoji besplatno obavezno obrazovanje za izbeglice, humanitarne izbeglice i tražioce azila; vidi <http://www.refugeenet.org/education/grids_freaccess.html>.

47 J. Rutter, “Refugee supplementary schools”, *Language Issues*, 10(1), proleće-leto 1998, str. 7-II, 7.

48 Tsolidis je analizirao ulogu majčinstva u reprodukciji kulturnog nasleđa među pripadnicima dijaspore. Vidi G. Tsolidis, “The role of the maternal in diasporic cultural reproduction – Australia, Canada and Greece”, *Social Semiotics*, 11(2), 2001, str. 193-208.

za devojčice. Na Kosovu jedan broj devojčica u školskom uzrastu ne pohađa osnovnu školu ili je napušta pre vremena zbog straha za bezbednost, ili zbog vere. U Velikoj Britaniji sve albanske devojčice idu u školu, čak i ako su njihovi roditelji konzervativni, što je karakteristično za porodice iz seoskih područja.⁴⁹

Albanske roditelje koji su dobili dozvolu boravka u Velikoj Britaniji umiruje mogućnost poseta Kosovu jer je to način da se njihova deca prožmu albanskom kulturom. Međutim, i roditelji i predstavnici albanskih zajednica širom Velike Britanije ističu potrebu za časovima albanskog posle redovne škole ili u obliku nedeljne škole, koje većina dece danas nema. Po tvrdnji jednog predstavnika albanske zajednice u Londonu, oko 160 učenika između 5 i 15 godina na neki način pohađa časove albanskog jezika i kulture posle škole u šest naselja Londona sa okolinom. Od septembra 2001. godine u još dva mesta su organizovani časovi preko vikenda. Ali to nije dovoljno. Jedna osnovna škola u severnom Londonu uspešno organizuje časove albanskog jednom nedeljno od početka devedesetih. Po rečima direktora, časove maternjeg jezika snažno je podržala škola i oni se održavaju u školskim prostorijama jer “ako su sigurni u svoj maternji jezik, ako nastave da ga uče, lakše uče i engleski.” Taj poduhvat je uspešan zahvaljujući inicijativi roditelja i sredstvima koja je dala opština.

231

Ima više razloga za to što mnogi mladi Albanci ostaju bez formalne nastave iz albanskog jezika. Pošto su Albanci raspršeni po celom području Londona, putovanje do mesta gde se održava nastava je problem. Drugo pitanje je finansiranje. Neki ispitanici primetili su da mnogi predstavnici prosvetnih vlasti smatraju imperativom da “deca idu u školu. Ne da bi učila albansku kulturu, već da bi pohađala englesku školu, da bi se obrazovala”. Čak i kad se organizuje neka nastava na albanskom, pojavljuje se problem udžbenika (s Kosova) i nastavnih sredstava uopšte. Većina dece koja pohađaju te časove je s Kosova, ali ima i onih iz Albanije. Po rečima jednog ispitanika, u nastavnom sadržaju se ni na koji način ne pojavljuju razlike između Albanije i Kosova: “Albanska škola je albanska škola! Ne pravi se nikakva razlika. Kultura je ista, jezik je isti, istorija je ista.”

Ako je uvođenje časova teško ostvarivo na širem području Londona, još je teže u drugim krajevima zemlje. Usled geografske distribucije evakuisanih sa Kosova (i vladinog programa prostornog raspoređivanja izbeglica)⁵⁰ sada postoje al-

49 O problemima obrazovanja na Kosovu vidi “Education in Kosovo/a”, <<http://usip.org/TR/Monteith-education.html>>.

50 Startegiju raspršivanja kritikuje H. Nicholas, “Dispersal – what, again?”, *Language Issues*, 11(1), proleće-leto 1999, str. 13.

banske zajednice u centralnom delu i na severu Engleske, u Jorkširu, Velsu i Škotskoj. Sve vođe lokalnih albanskih zajednica koje su intervjuisane u tim područjima istakle su potrebu za nastavom albanskog jezika. Pored nedostatka sredstava, ističe se i nepostojanje inicijative unutar same albanske zajednice. Ono je povezano s neresenim izbegličkim statusom mnogih njenih članova. Kao što je rekao jedan predstavnik lokalne albanske zajednice u severnom Londonu:

Imamo iskustava u traženju sredstava, i ovde imamo tim. Ako je čovek odlučan, može da nađe [sredstva]. Problem je u tome što nema interesovanja. [...] Većina, između 95 i 98 procenata, nije dobila dozvolu [boravka], i ti ljudi će možda biti deportovani. To je njihov najveći problem. Moraju da postave prioritete svojih potreba, da rade i da pokušaju nešto da uštede pre nego što budu deportovani.

Paradoksalno je to što je, čak i ako ih deportuju (posle barem dve godine provedene u Velikoj Britaniji), njihovoj deci, koja u školi nisu imala priliku da uče albanski jezik, engleski jezik postao bliži nego maternji, i ona se bolje snalaze u engleskoj kulturi, kojoj su bila izložena tokom školovanja, nego u albanskoj. Ne treba posebno isticati činjenicu da će ta deca, ukoliko budu deportovana, doživeti traumu, i da će ona omesti njihov razvoj.⁵¹ Naime, dok su roditelji možda zadržali svest o tome da su oni tražioci azila, njihova deca su već postala pripadnici dijaspore.

232

Kao što je već rečeno, Albanci veoma cene obrazovanje. Zato je za mnoge roditelje mogućnost da njihova deca steknu obrazovanje dodatna motivacija za "puštanje korena u ovoj zemlji". Jedan ispitanik, i sam student na koledžu za obrazovanje odraslih, bio je posebno željan da svom detetu pruži najbolje moguće obrazovanje: "Ovde su škole mnogo bolje za decu. Znate, nama su škole najvažnije."⁵²

Prilagođavanje na život i školovanje u Velikoj Britaniji poseban je izazov za grupu dečaka tinejdžera koja se može opisati kao *nemirna dijaspora*. Oni su uglavnom stigli u Veliku Britaniju iz Albanije kao maloletnici bez pratnje odraslih,

⁵¹ Treba imati u vidu da je prosečna starost onih koji su humanitarno evakuisani s Kosova 25 godina. Njih je ukupno 4.000, a malo više od 1.200 su bila deca do 15 godina. Broju dece treba dodati one koji su rođeni u Velikoj Britaniji od 1999. godine. Vidi <<http://www.lga.gov.uk/lga/kosovo/statsreport.pdf>>.

⁵² R. Powell, "Kosovo: refugees set to ignore return plea", *Balkan Crisis Report*, br. 347, 3. jul 2002, <<http://www.iwpr.net>>.

ali ima ih i sa Kosova. Ta grupa nailazi na teškoće i na širem području Londona i u drugim delovima zemlje. Neki su smešteni kod prijatelja i rođaka koji su već stanovnici Velike Britanije, ali mnogi žive u hostelima, a ta sredina je najmanje pogodna za prilagođavanje. Jedan maloletnik s Kosova, danas redovni student univerziteta, u početku je boravio u hostelu. To je za njega bilo krajnje neprijatno iskustvo: “Bilo je mnogo pijanih i narkomana.”

Slabo znanje engleskog je dodatno opterećivalo te maloletnike. Oni koji su imali sreće da dobiju dodatnu nastavu iz engleskog u državnim školama mnogo su se lakše prilagodili,⁵³ i čak su bili u stanju da se upišu na univerzitet. Jedan socijalni radnik u albanskoj zajednici istakao je da se mentalnom zdravlju tih mladih ljudi ne posvećuje dovoljno pažnje. Mnogi od njih su doživeli traumu pre dolaska u Veliku Britaniju. Kada se tome doda i šok prilagođavanja koji nisu mogli da izbegnu, jasno je da oni moraju biti preosetljivi i skloni burnim reakcijama. Zbog toga se oni kreću u izolovanim grupama i lako započinju tuču kada ih druga deca zadirkuju. Pokazalo se da postojanje omladinskih centara i klubova – mesta na kojima se oni okupljaju i razmenjuju iskustva sa starijim članovima albanske zajednice – suštinski olakšava proces prilagođavanja.⁵⁴ Ispitanici su posebno izdvojili *Albansku omladinsku akciju* (*The Albanian Youth Action – AYA*), dobrotvornu organizaciju sa sedištem u Londonu, kao dobrodošao izvor neophodne akademske pomoći i društvene podrške: priprema za školu, pomoći sa domaćim zadacima i časovima engleskog, kao i informacijama o školovanju i savetima o upisu u škole i na koledže.

233

Jedan ispitanik koji radi sa albanskom decom primetio je: “U ovom trenutku zbiva se neka vrsta asimilacije.” Mladi su se već nepovratno privikli na “zapadni način života”. O tome dovoljno govori sledeći primer iz jedne škole u severnom Londonu. Tamo je jedan gimnazijski nastavnik sa Kosova predavao albanskim učenicima i insistirao na vrlo formalnoj nastavi kakva se praktikuje na Kosovu. Albanska deca koja su bila obuhvaćena britanskim obrazovnim sistemom nisu prihvatila taj oblik nastave, “bili su nemirni, a stariji učenici nisu hteli da dolaze /na časove/”. Rešenje je nađeno u tome da se zapadni metod uvede u nastavu albanskog je-

53 “Social conditions for asylum seekers”, <http://www.ecre.org/drc/united_kingdom.shtml>; up. Rutter, 1998, op. cit., str. 7-II; up. M. Loewenberg i B. Wass, “Provision for the development of the linguistic proficiency of young immigrants in England and Wales and France: comparative study”, *Comparative Education*, 33(3), 1997, str. 395-409.

54 Detaljan prikaz problema s kojima se susreću ti mladi vidi u C. Blake i Xh. Ademi, “Albanian refugee children”, *Multicultural teaching*, 17(1), 1998, str. 18-13, str. 26.

zika, to jest “da se stvori opuštenija atmosfera, da se uče pesme na albanskom i da se učenici ohrabruju da razgovaraju jedni s drugima na maternjem jeziku”. U toj drugoj generaciji albanske dijaspore najintenzivnije se zbiva uobličavanje identiteta koje je tipično za dijasporsko iskustvo: s jedne strane upijanje nacionalnog nasleđa a s druge integracija u sredinu domaćina.

KAKVO OSEĆANJE ALBANSKOG IDENTITETA: LINIJE PODELE I JEDINSTVA

Pogled na dijasporsko iskustvo iz ugla obrazovanja omogućio je uvid u ponovno izgrađivanje i prilagođavanje albanskog identiteta unutar albanske *dijaspore u nastajanju* u Velikoj Britaniji. Taj identitet varira od potpune integracije u društvo domaćina (albanski diplomci koji se zapošljavaju u Londonu pokazuju osobine zrele dijaspore), preko sve brojnije druge generacije mladih Albanaca u osnovnoj i srednjoj školi (za koju je pripadnost obema kulturama nedeljiv sastojak identiteta), do pripadnika *neizvesne dijaspore* koji priželjkuju da postanu dijaspora dok čekaju odluku o svom imigrantskom statusu. Linije podele i jedinstva između albanske dijaspore i društva domaćina, kao i unutar same dijaspore, prepletene su. Posledica toga je osećanje identiteta koje se neprestano redefiniše i prilagođava, i koje se oblikuje kroz složenu dinamiku sa sunarodnicima iz dijaspore i domaćinima, a ipak nikad ne raskida s nasleđem i promenama u domovini.

234

Na mogućnosti Albanaca u Velikoj Britaniji bitno utiče, naročito posle srednje škole, njihovo veliko poštovanje prema obrazovanju. U kosovskom društvu student univerziteta uživa isti ugled kao i vojnik. Funkcionisanje neformalnih mreža i razmena informacija, osobine čvrsto povezanog društva kosovskih Albanaca, pomogli su i Albancima u Britaniji da se obrazuju. To je nedostajalo Albancima iz Albanije. Njihov pogled na svet je u većoj meri individualistički jer se oni, kao što je rekao jedan ispitanik, čak i u Velikoj Britaniji “pomalo plaše jedan drugog”, što je nasleđe veoma represivnog albanskog komunizma.

Pišući o mitu povratka koji gaje pripadnici dijaspore, Safran tvrdi da on “ne navodi te ljude da se pripremaju za stvarni povratak u domovinu, niti je to njegova svrha”.⁵⁵ Povratak je tema i među pripadnicima albanske dijaspore. Oni sa univerzitetskom diplomom veruju da će stručnost stečena na Zapadu biti ulaznica za dobro plaćen posao na Kosovu, drugi ograničavaju svoje težnje na razvijanje poslovnih veza između Velike Britanije i Kosova. Za razliku od njih, reklo bi se da oni

⁵⁵ Safran, op.cit., str. 94.

koji su neposredno doživeli oružani sukob 1998. i 1999. godine žele da grade svoju budućnost isključivo u Velikoj Britaniji.

Uprkos promeni životnog stila nove albanske dijaspore u Velikoj Britaniji, pripadnici kosovskog albanskog društva zaista teže da se “drže zajedno”. U kontekstu dijasporskog života, nedelje su rezervisane za okupljanja koja zamenjuju češća sastajanja u domovini. Održavanje jakog osećanja zajedništva mnogo je izraženije među Kosovarima. Nasuprot njima, Albanci iz Albanije, naročito obrazovaniji profesionalci, skloniji su da se integrišu u britansko društvo, a njihovo osećanje zajedništva “nije naročito jako”.

Uprkos podelama na Kosovare i Albance iz Albanije, osećanje pripadnosti svealbanskoj nacionalnosti ipak se iskazuje i u Velikoj Britaniji. Albanci s Kosova i Albanci iz Albanije 28. novembra zajedno proslavljaju svoj nacionalni praznik Dan zastave. Ali, kad se sve uzme u obzir, albanskom zajednicom u Velikoj Britaniji kulturno dominiraju Kosovari. Oni su u znatnoj većini i uglavnom oni organizuju zajednicu. Stoga, po rečima jednog ispitanika iz Albanije, “Albanci iz Albanije moraju da se prilagođavaju Kosovarima”.

235 Ovaj rad o mogućnostima za obrazovanje i izboru Albanaca u Velikoj Britaniji pokazuje da je spoj organizacionih sposobnosti, mogućnosti finansiranja u zemlji domaćinu i inicijativa, udružen s nasleđenim tradicionalnim običajima, model za uspešan pristup prilagođavanja identiteta društvu domaćinu. To pokazuje činjenica da se studenti univerziteta vraćaju u proces obrazovanja i da odrasli koriste prilike za učenje engleskog jezika i prekvalifikaciju. Uspešna integracija u zemlju domaćina ne podrazumeva odbacivanje svakog osećanja zavičajnog identiteta, čak i kad bi tako nešto bilo moguće. Naprotiv, ona je konstruktivno sadejstvo stečenih novih dimenzija i zadržanih starih u kontekstu društva domaćina. Linije podelu u dijaspori uvek su brojne, čak i kad je posredi nova dijaspora kakva je albanska u Velikoj Britaniji. Velike mogućnosti za obrazovanje i podršku pružaju sigurnu strategiju za sprečavanje da se linije razlikovanja pretvore u linije sukoba, kako unutar jedne dijaspore, tako i među dijasporama – naročito onda kad postoji etnički sukob u domovini – i sa društvom domaćinom.

Brojnost potencijalnih nesporazuma među Albancima u Velikoj Britaniji, i između njih i društva domaćina izuzetno je velika. To treba pripisati svealbanskim podelama i razlikama nasleđenim iz njihovih političkih domovina na Balkanu: Albanije, Kosova i Makedonije. Varijacije u njihovom komunističkom i postkomunističkom iskustvu presudno su odredile ne samo njihove razloge za emigraciju već, gledano iz perspektive obrazovanja, i njihove različite načine prilagođavanja. Te podelu koje su nastale u domovini samo su dodatak na inherentnu slože-

nost nacionalnih zajednica u kontekstu dijaspore. Ublažavanje unutarnacionalnih razlika mora se, dakle, zbivati uporedo s prilagođavanjem sredini domaćina, naročito ako pripadnici dijaspore imaju visoka očekivanja u pogledu političkog uplitanja države domaćina u sukobe u njihovoj domovini. Mogućnosti za obrazovanje možda neće ukloniti teškoće integracije, ali će sigurno opremiti članove dijaspore da se lakše bave društvenim, kulturnim, ekonomskim, kao i emocionalnim izazovima uobličavanja sopstvenog identiteta u društvu domaćinu.